

DE NIEUWE KRONIEK

Uitgave
Oudheidkamer
Tiel
en Omstreken

Vierde jaargang, nummer 3, september 2013

Inhoudsopgave

Van de voorzitter	2
Albert van Duren, verzetsstrijder en oorlogsslachtoffer	3
Het Burger Weeshuis jubileert; Emile Smit beschreef de geschiedenis van deze ‘Instelling van Weldadigheid’	10
De “verborgen Betuwe” en sodomieprocessen in Tiel	14
De geschiedenis van de Tielse muziekschool en Centrum der Kunsten, De Plantage	22
Wij herdenken...	30
rubriek Uit de vlooiënklap	32
Terugblik 5 mei 2013	34

Aan dit nummer van de Nieuwe Kroniek werkten mee:

Jan Bouwhuis, Jan Hilferink, Henk van den Hoofdakker, Gert de Kruijff, Bert Leenders, Emile Smit, Pierre van der Schaaf, Peter Schipper en Wim Veerman.

Van de voorzitter

Sinds u de vorige Kroniek onder ogen kreeg zijn er weer enkele maanden verstreken.

Intussen hebben we op 5 mei de Crossings docu-film in de Agnietenhof in Tiel gepresenteerd.

Wij mogen daar met trots op terugkijken. Niet alleen overtrof het bezoekersaantal van ruim 700 personen onze stoutste verwachtingen, maar ook kregen we heel bijzondere reacties van familieleden van de Waalcrossers en andere bezoekers.

Van het totstandkomingsproces hebben we ook weer kunnen leren voor toekomstige activiteiten. Daarvoor bestaan al weer prille plannen.

Met dit soort projecten voldoet de Oudheidkamer aan haar doelstelling het cultureel erfgoed te bewaren, te behouden, tentoon te stellen en te documenteren.

De afgelopen maanden zijn gebruikt o.a. voor het opstellen en uitwerken van een monumentenlijst zoals wij die graag zouden zien. Daarvoor zijn alle gegevens verwerkt die zijn aangedragen door leden van onze Oudheidkamer, van Waardevol Tiel en van de stichting Stadsherstel. Deze lijst is aan de gemeente gegeven die ook een dergelijke lijst opstelt. De bedoeling is om tot één herziene officiële gemeentelijke monumentenlijst te komen waarover iedereen het grosso modo eens is. 'Onze' lijst kunt u op onze website vinden.

Één van de pijnpunten is het slachthuis, waarin Bato huist. De toekomst ziet er voor het slachthuis enigszins somber uit. Indien er geen exploitabel gebruik voor wordt gevonden kan de gemeente het begrijpelijkerwijs niet langer onderhouden. Noodgedwongen zou het dan van de lijst moeten worden afgevoerd en aan de sloop ten prooi vallen. De gemeente heeft geen gebruikers kunnen vinden. Nu is de stichting BOEI, op zoek naar een herbestemming. BOEI is een non-profitorganisatie die zich bezighoudt met herbestemming van industrieel erfgoed, waarvan het behoud de moeite waard is. De kans bestaat dan ook dat er op enige termijn voor Bato alternatieve ruimte moet worden gevonden.

Voor het komende seizoen is er weer een prachtig programma in elkaar gezet met boeiende onderwerpen, een hele prestatie.

We gaan gestalte geven aan het voorstel van Willem Spekking om een jaarlijkse monumentenprijs in te stellen. Die zou kunnen worden toegekend aan een project binnen ons "verzorgingsgebied" waarbij met het erfgoed op goede wijze is omgegaan. Dat kan een verantwoorde bouwwijze zijn of een goed en tijdig uitgevoerd archeologisch onderzoek op een historische plek.

Kortom, weer genoeg activiteiten om naar uit te kijken. Het bestuur wenst u een geïnspireerd seizoen toe.

Namens het bestuur, Menko Menalda, *voorzitter*

Over de Jodenvervolging in onze regio is de laatste jaren veel geschreven. Tjeerd Vrij onderzocht voor zijn in 2010 verschenen boek 'Bittere tranen' veel aspecten van de Joodse gemeenschap in Tiel. Centraal stond daarin de oorlogsperiode. Het verschijnen van dat boek kreeg veel aandacht en vormde (mede) een aanzet voor nieuwe studies en acties die een bijdrage leveren aan het 'niet vergeten' van de slachtoffers van de tweede wereldoorlog in Tiel en omgeving. Denk aan de Sinti en Roma tentoonstelling in Het Tielse stadhuis en de boekjes Zwarte Kerst, over een fusillade in Tiel en de Joden in Ophemert, beiden van Tjeerd Vrij. Ook het plaatsen van een beeldje ter herinnering aan het Joods meisje Ellie Frank in Lienden en het leggen van de Stolpersteine in Tiel en diverse plaatsen in de omgeving kun je linken aan het verschijnen van Bittere Tranen. Op tien plaatsen in Tiel liggen die herinneringssteentjes. Op negen plaatsen bevinden zij zich voor huizen van waaruit Joodse oorlogsslachtoffers hun tocht naar een vernietigingskamp begonnen. Een steentje dat is gelegd voor een woning aan de J.D. van Leeuwenstraat 3 is gelegd ter herinnering aan een Jehova Getuige, Albert van Duren. Tjeerd Vrij attendeerde mij op een artikel in 't Olster Erfgoed waar Jan Hilferink een uitgebreid artikel wijdde aan Albert (roepnaam: Ap) en zijn broer Hendrik van Duren. Zij behoorden tot de kleine groep van actieve verzetsmensen in Olst in de IJsselstreek. Hendrik wist vier jaar verblijf in verschillende Duitse concentratiekampen te overleven. Albert werd in Tiel opgepakt en is omgekomen in Bergen Belsen. Over Albert is in Tiel weinig bekend. Daarom publiceren wij hieronder met toestemming van Jan Hilferink een verkorte en bewerkte versie van het artikel dat hij over Albert en Hendrik van Duren schreef voor het tijdschrift: 't Olster Erfgoed, het blad van de gelijknamige historische vereniging.

Albert van Duren, verzetsstrijder en oorlogsslachtoffer

Door Jan Hilferink en Bert Leenders

Al snel na de machtsovername door de nazi's in 1933 werd in Duitsland de kleine en verspreid wonende godsdienstige groepering van de Jehova's Getuigen doelwit van stelselmatige vervolging. Vanuit hun diepste overtuiging verzetten Jehova Getuigen zich openlijk in woord en geschrift tegen het totalitaire nationaal-socialistische systeem. Zij weigerden 'Heil Hitler' te zeggen, omdat zij alle heil van God verwachtten. Ook weigerden zij de nazi-vlag te groeten, krijgsmacht te verrichten, te werken in de oorlogsindustrie en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de staat.

In bezet Nederland zouden de Jehova's Getuigen hetzelfde lot onder gaan. In de eerste fase van de bezetting was er in ons land nauwelijks sprake van een georganiseerd verzet. De Jehova Getuigen vormden hierop een uitzondering. Zij verzetten zich direct na de bezetting met woord en geschrift tegen de bezetters en organiseerden nachtelijke plak- en strooiacties met felle anti-Duitse teksten. Kort na de Duitse inval werd hun organisatie dan ook verboden. Toch bleven zij ondergronds prediken en erediensten bijwonen. De tol die zij daarvoor hebben moeten betalen was zwaar. Jehova Getuigen werden mas-

saal gearresteerd. Na hun arrestatie konden zij kiezen tussen het geloof afzweren of deportatie naar een concentratiekamp.

Jeugd, leven in IJsselstreek en arrestatie

Albert van Duren is op 6 juli 1912 in Wijhe geboren. In 1929 verhuisde hij met zijn ouders naar Duur, een dorp dat tegenwoordig Den Nul heet en deel uitmaakt van de gemeente Olst-Wijhe. Albert woonde daar op het adres Rijksstraatweg 3d. De vader van Albert was wat we een keuterboertje noemen. Daarnaast werkte hij voor anderen als zogenaamde los werkman. De moeder van Albert overleed in de jaren dertig op jonge leeftijd. Albert had een broer Hendrik en een zus Bep. Albert kon goed leren. Maar voor verder leren was er in het gezin van Duren geen geld. Dus moest hij aan het werk. Leuk vond hij dat werken niet. Tot 1938 heeft hij veel verschillende baantjes gehad. Steeds was hij op zoek naar voor hem beter pas-

send werk. Het langst werkte hij bij vleeswarenbedrijf en conservenfabriek Olba in Olst. In 1938 nam zijn leven een totaal andere wending. Zijn broer Henk was lid van de Jehova Getuigen. Via Henk kwam Ap in contact met dit kerkgenootschap, Daar vond hij op 26 jarige leeftijd zijn levensdoel. Hij nam afscheid van het meisje, waar hij verkering mee had omdat zij zijn geloof niet deelde. Ook weigerde hij in overeenstemming met de voorschriften van de Jehova Getuigen tijdens de mobilisatie gehoor te geven aan zijn opkomstplicht. Bij een psychiatrische instelling vervulde hij toen volgens de geldende regels zijn vervangende dienstplicht. Al snel besloot hij zijn betaalde werk bij Olba op te zeggen en zich geheel te wijden aan zijn nieuw verworven geloof. Ook na de inval van de Duitsers in mei 1940 kwam hier geen verandering in. Ap en broer Henk waren op de hoogte van de harde maatregelen die de Nazi's in eigen land tegen Jehova Getuigen namen. Zodra de nazi's aan de macht kwamen, verboden zij alle religieuze activiteiten van de geloofsgemeenschap. Het verbod werd massaal overtreden wat leidde tot arrestaties. Vervolgens kregen de gelovigen de keus: een afzweringsverklaring tekenen en onmiddellijk in vrijheid gesteld worden of trouw blijven aan het geloof. Dat laatste betekende deportatie naar een concentratiekamp. Zo'n 60 procent tekende niet. In Olst was Albert van Duren al snel een van de aanvoerders van het verzet. Aanvankelijk voerden zij het verboden evangelisatiewerk nog gewoon overdag uit. Al snel werd dit echter te gevaarlijk. Er kwam een golf van arrestaties op gang. Albert en zijn broer Henk konden niet langer in hun woonplaats Den Nul blijven wonen. Zij werden gezocht door de bezetter en

12-12-43

Der Tag der Entlassung kann jetzt noch nicht angegeben werden. Besuche im Lager sind verboten. Anfragen sind zwecklos.

Auszug aus der Lagerordnung:

Jeder Häftling darf im Monat 2 Briefe oder Postkarten empfangen und absenden. Eingehende Briefe dürfen nicht mehr als 4 Seiten à 18 Zeilen enthalten und müssen übersichtlich und gut lesbar sein. Postsendungen sind nur durch Postanweisung zulässig, deren Abschnitt nur Vor-, Zuname, Geburtsort, Häftlingsnummer trägt, jedoch keinerlei Mitteilungen, Geld, Fotos und Bildereinschlagen in Briefen sind verboten. Die Annahme von Postsendungen, die den gestellten Anforderungen nicht entsprechen, wird verweigert. Unübersichtliche, schlecht lesbare Briefe werden vernichtet. Im Lager kann alles gekauft werden, Nationalsozialistische Zeitungen sind zugelassen, müssen aber vom Häftling selbst im Konzentrationslager bestellt werden. Lebensmittelpakete dürfen zu jeder Zeit und in jeder Menge empfangen werden.

Der Lagerkommandant

Geliefde Bep en Anton,
Voedsel pakket het ik jullie onder de voorwaarde ont-
vangen. Jullie hebben het dus aangevraagd?
Nou van harde geluk is er in dat het maar
een gelukkig huwelijk mag zijn hoor. Met mij
gaat het goed, zo veel positief als ik kan krijgen.
Jij hoor ik ook van! Jullie. Schrijf jullie eens?
Ik ontvang helemaal geen brieven behalve een
enkele van vrienden. Van hun het ik meestal
een pakketje ontvangen. Deze week heb ik
niet. Jullie laatste pakketje was dat met die
kadeet in de overblijfselen van de huilpaktet?
En Lin toch nog meegeroepen, al ken ik niet op de
huilpaktet zijn. Hopende jullie spoedig eens per-
soonlijk op te kunnen roepen en die ik nu
met de hartelijke groeten. Jullie. Afg.

Een brief die Albert van Duren schreef aan zijn familie. In de kop van de brief staat voorgedrukt: Het is nog niet bekend wanneer de betreffende gevangene vrijkomt; voedselpakketten zijn welkom; het bezoeken van gevangenen is niet mogelijk, indien van een verzoek hiervoor is zinloos.

Archief Familie van Duren

moesten onderduiken.

Ze bleven daarbij niet op één onderduikadres wonen, maar trokken het land door. Hun geloofsgenoten zorgden voor onderdak. Zijn zus Bep keek terug en vertelde: “We wisten niet waar zij waren, er was geen enkel contact. Door huiszoeken van de politie wisten we dat de broers actief in het verzet waren en de aandacht van de Duitsers trokken. Die maakten jacht op hen.” De politie deed meerdere huiszoeken bij de familie Van Duren. Bep: “Het waren Olster politiemannen die we goed kenden. We waren niet bang, Ap en Henk waren er niet”.

Het bleek voor Hilferink niet mogelijk om het spoor van Ap en Henk van Duren tijdens hun omzwervingen door bezet Nederland enigszins nauwkeurig te volgen. Het staat vast dat Henk op 10 februari 1941 in Eindhoven werd gearresteerd en op 8 juli met 40 Jehova Getuigen en 20 andere gevangenen genomen werd en op transport gezet werd naar concentratiekamp Sachsenhausen in Oranienburg. Henk vertelde na de oorlog dat broer Ap op last van de Sicherheitsdienst door de plaatselijke politie was gearresteerd bij de familie M.C. ten Voorde-Hietbrink aan de Landmansweg 3 te het Overijsselse Hengelo. Hij noemde daarbij niet het tijdstip van arrestatie. Dat was wellicht tijdens de grootscheepse jacht op Jehova Getuigen in de eerste maanden van 1941, toen ook Henk werd opgepakt.

Ap werd enige tijd op een onbekende plaats gevangen gehouden en vervolgens, evenals zijn broer, naar concentratiekamp Sachsenhausen vervoerd. Ap arriveerde er volgens een kampdocument op 13 augustus 1941. Hij kwam terecht in blok 13, met gevangenennummer 038989. Tussen 1939 en 1945 hebben daar ongeveer 200.000 mensen gevangen gezeten, van

Ook Anne en Margot Frank stierven in de laatste oorlogsmaanden onder afschuwelijke omstandigheden in Bergen-Belsen.

Foto: Bert Leenders

wie er naar schatting 30.000 tot 50.000 zijn omgekomen.

Ap en Henk van Duren hebben elkaar even ontmoet in Sachsenhausen, een emotioneel weerzien van de broers onder mensonterende omstandigheden. Henk vertelde later aan zijn familie, dat zijn broer er slecht aan toe was. Hij zat vol zweren. Om de jeuk te bestrijden probeerde Henk meel voor hem te “organiseren”, maar hij werd betrapt en kreeg hiervoor stokslagen. Ap werd op 19 november 1941 opgenomen op de ziekenafdeling van het kamp.

Zijn vrijlating op 9 mei 1942 betekent vrijwel zeker dat hij een zgn. afzweringsverklaring heeft ondertekend. Door ondertekening van het document beloofde men zich los te maken van de Jehova Getuigen en zich van verdere activitei-

ten ten behoeve van deze geloofsgemeenschap te onthouden. Veel gevangenen weigerden deze verklaring te ondertekenen, want ondertekenaars werden door geloofsgenoten gezien als afvalligen en werden soms geboycot en buiten de hechte groep van Jehova Getuigen in Sachsenhausen geplaatst. Dat lot heeft Ap wellicht ook getroffen.

Vrij man

Na zijn ontslag uit Sachsenhausen keerde Ap terug naar zijn ouderlijk huis in Den Nul. Zijn zus Bep weet nog dat hij sterk vermagerd was. “Hij had dikke handen en voeten en zijn hoofd zat vol zweren. “We hebben de dokter er bij gehaald. Die adviseerde de eerste tijd voorzichtig te zijn met eten, hij moest op dieet. De zweren mochten we niet met zeep wassen. Toen hij door onze goede zorgen weer was opgelapt, pakte hij in de zomer van 1942 zijn vroegere leven als pionier weer op. Hij ging toch weer

actief werken voor de organisatie van Jehova Getuigen en daarmee lapte hij de door hem ondertekende afzweringsverklaring aan zijn laars. De Duitsers hadden hem gezegd: als je weer in onze handen valt, kom je niet meer vrij. We hebben hem nooit meer teruggezien.”

We weten dat Ap van Duren op 11 september 1942 in het Gelderse IJzendoorn, bij Tiel, aanwezig was tijdens een inval in de woning van Jehova Getuige Arie J.J. den Duijf, waar een studie bijeenkomst werd gehouden. Zes personen werden gearresteerd. Volgens een ooggetuige wist Ap te ontsnappen. Ap was geen onderduiker in de gebruikelijke betekenis van het woord. Hij hield zich niet lange tijd schuil op dezelfde plek. Als actieve Jehova Getuige bezocht hij godsdienstoefeningen op verschillende adressen. Waarschijnlijk had hij ook een aandeel in het vervoer van voedsel en lectuur voor de geloofsgemeenschap. Het voortdurend reizen, verspreiden van pamfletten en onder-

In een van deze massagraven op Bergen-Belsen bevindt zich hoogstwaarschijnlijk het lichaam van Albert van Duren.

Foto: Bert Leenders

Op 7 april 2010 plaatste de Duitse beeldend kunstenaar Gunther Demnig een 'struikelsteen' bij de woning, aan de J.D. van Leeuwenstraat 3, waar Albert van Duren werd opgepakt. Foto: Jan Bouwhuis

houden van contacten met geloofsgenoten was erg riskant, het verhoogde de kans op verraad en arrestatie door de Duitsers.

Arrestatie in Tiel

Voor zover bekend is Ap van Duren tweemaal gearresteerd. De tweede arrestatie moet hebben plaats gevonden op zijn onderduikadres bij het echtpaar Van Meteren in Tiel. Dat gebeurde door verraad van de eigenaar en verhuurder van het huis. "Een eerste poging tot arrestatie mislukte omdat Van Duren niet thuis was. Mevrouw Van Meteren zette daarop, zoals afgesproken een raampje open ten teken dat de kust niet veilig was. Toch kwam Van Duren thuis en

werd toen alsnog door een plaatselijke politiemann, die zich in de buurt van het huis verborgen had gehouden en het huis vanuit die plek observeerde, gearresteerd."

Tijdens de rechtszaak tegen deze "foute" politiemann in 1946 zijn drie getuigen gehoord die verslag doen van de gebeurtenis. Zij spreken elkaar merkwaardig genoeg tegen over de datum van arrestatie. Vast staat dat deze in het najaar van 1942 plaatsvond. Opvallend is dat de arrestatie plaatsvond in opdracht van politiecommissaris J.S. de Jong. De Jong had op 17 november 1942 de levens van verschillende Tielse joden gered door hen tijdig te waarschuwen voor een geplande gevangenneming en deportatie. De

Jong was waarschijnlijk niet op de hoogte van de gevolgen van de arrestatie van Van Duren. Na de oorlog heeft de politiecommissaris hier zijn spijt over betuigd.

Bergen-Belsen

Ab werd nu afgevoerd naar Bergen-Belsen. Daar in het kamp waar ook Anne en Margot Frank op afschuwelijke wijze hun levenseinde vonden, is hij waarschijnlijk door honger, uitputting en ziekte vlak voor het einde van de oorlog omgekomen. Dat trieste lot overkwam 17.000 gevangenen in het overvolle Bergen-Belsen in de laatste oorlogsmoed. Engelse bevrijders vonden hun stoffelijke overschotten tussen uitgeputte overledenen, waarvan er direct na de bevrijding nog duizenden stierven. De bevrijders zagen zich gedwongen met bulldozers de stoffelijke overschotten in grote massagraven te schuiven en met aarde te bedekken. Ap is hoogstwaarschijnlijk evenals Anne en Margot in een dergelijk massagraf begraven.

In Tiel niet vergeten

Hoewel hij actief verzet pleegde in Olst, komt zijn naam niet voor op het verzetsmonument in die plaats. Met het artikel in 't Olster Erfgoed heeft Jan Hilferink Ap van Duren uit de vergetelheid gehaald. In Tiel houdt een Stolperstein (struikelsteen) de herinnering levend aan dit slachtoffer van het naziregime.

Bronnen

Jan Hilferink, *Albert en Hendrik van Duren, verzetsstrijders in de periode 1940-1945*, artikel in 't *Olster Erfgoed*, verenigingsblad van de gelijknamige oudheidkundigevereniging in Olst.
Tjeerd Vrij, *Bittere Tranen over de Jodenvervolgung in Tiel*, noot 368 en 369 bladzijde 249.

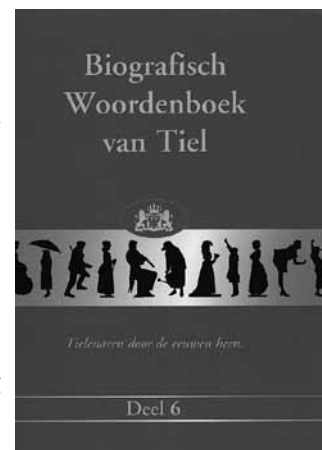
Literatuur

T. Piersma, *Getrouw aan hun geloof, de vervolging van de Nederlandse Jehova Getuigen in de Tweede Wereldoorlog*.

Deel 6 van het Biografische Woordenboek van Tiel komt er aan

De Historische Werkgroep Tiel heeft weer 34 biografieën gereed voor een zesde deel van het *Biografisch woordenboek van Tiel*. Annet Marie Slager-Dijkstra en Emile Smit verzorgden de redactie en Jan Bouwhuis tekende voor de illustraties. Het boek verschijnt dit najaar en wordt op dinsdag 29 oktober gepresenteerd in de Drumptse Hof. Op die avond worden weer enkele biografieën door de auteurs toegelicht. Ditmaal zijn dat allemaal apothekers, omdat er drie achtereenvolgende apothekers in het boek beschreven worden en er veel interessants over deze markante personen te vertellen valt. Deel 6 zal voor veel leden extra interessant zijn omdat eraan verhouding veel bekende Tielenaren en streekgenoten in beschreven zijn, die nog niet zo lang geleden gestorven zijn. Na het verschijnen van dit zesde deel is de groslijst van nog te schrijven lemma's danig uitgedund. Daarom zal het meerdere jaren duren voordat een eventuele zevende uitgave het licht zal zien.

Dit jaar is het 450 jaar geleden dat het Burger-Weeshuis in Tiel werd opgericht. Het college van regenten van het 'Weeshuis' besteedt op verschillende manieren aandacht aan dit jubileum. Hoogtepunt is de bijeenkomst op 20 september 2013 in de grote hal van het Regionaal Archief Rivierenland. Onder het motto 'Jeugd in beweging' zijn er presentaties van door het weeshuis georganiseerde activiteiten, inleidingen over het gemeentelijke jongerenbeleid en wat de impact is van de hedendaagse jeugd op de samenleving. Verder wordt dan een tentoonstelling over 450 jaar weeshuis geopend en vindt de presentatie plaats van een boek over de geschiedenis van het weeshuis. Uw eindredacteur sprak met de auteur van dit boek, Emile Smit, over het maken van dit boek en de historie van het weeshuis.

Het Burger Weeshuis jubileert; Emile Smit beschreef de geschiedenis van deze 'Instelling van Weldadigheid'

Door Bert Leenders

Emile heeft zo'n drie jaar gewerkt aan het boek. Vooral de laatste maanden was hij er vrijwel onafgebroken mee bezig. Met een snelle reksom concludeer ik dat hij er rond de tweeduizend uur aan besteed heeft. Voor bronnenonderzoek hoefde hij de stad nauwelijks uit. In het Regionaal Archief vond hij in de historische archieven van de gemeente, het archief van het weeshuis zelf en de gerechtelijke archieven veel informatie over het weeshuis. Zijn zoekwerk in de lokale gerechtelijke archieven werd vergemakkelijkt door de omvangrijke overzichten en bestanden die Huub van Heiningen hierover op zijn computer heeft staan. Huub heeft ook veel overige informatie over het weeshuis ter beschikking gesteld en de teksten van Emile nagelezen. Smit: "Dat doen Huub en ik altijd met elkaars teksten. Dat is niet alleen plezierig maar ook belangrijk. In het boek heb ik het accent willen leggen op de doelgroep van het weeshuis, de wezen zelf. Het geven van informatie over hoe het voor hen was om in deze voorziening door de eeuwen heen op te

groeien en hoe er met hen omgegaan werd, was best lastig. Tot de negentiende eeuw vind je daar weinig informatie over. Het gaat in de bronnen vooral over bestuurlijke en financieel-technische informatie. Informatie over de sfeer, de gewoonten en het dagelijks leven in het weeshuis moet je tot 1800 destilleren uit de beschrijving van incidenten. Overigens is het toch aardig gelukt om die aspecten te belichten. Uit wat ik tegengekomen ben, concludeer ik dat de organisatie en de gang van zaken in het Tielse weeshuis niet erg verschilde van soortgelijke instellingen elders. Natuurlijk waren er wel lokale accenten. De leefomstandigheden in het weeshuis waren ten opzichte van de lagere klassen in de toenmalige samenleving niet slecht te noemen. Opmerkelijk vond ik dat het weeshuis ook proveniers opnam. Dat zijn oudere mensen die zich inkochten en dan voor de rest van hun leven kost en inwoning kregen. Ik denk dat het weeshuis dat deed uit geldgebrek. Het in huis nemen van proveniers droeg dan bij aan een sluitende exploitatie. De wezen hebben

De auteur van het jubileumboek, Dr. E.J.TH.A.M.A. Smit beantwoordt voor stadsomroep Tiel vragen van foto- en videograaf Jan Bouwhuis over het graf van het weeshuis op begraafplaats Ter Navolging. De auteur wijdde in zijn boek een hoofdstuk aan de geschiedenis van dit graf en de mensen die hierin begraven zijn. Foto: Bert Leenders

toen wel met erg weinig leefruimte genoeg moeten nemen. Hoewel het weeshuis in feite een stedelijke instelling was, heeft de gemeente nooit een cent bijgedragen aan de opvang van de wezen. Regel was dat de wezen hun erfdeel aan het weeshuis in beheer gaven. Jaarlijks werden daar dan de kosten van betaald. Wanneer er dan nog geld overbleef kreeg men dat mee wanneer men het weeshuis verliet. Voor onvermogens betaalde het weeshuis de kosten vanuit het eigen kapitaal dat bijeengebracht was door giften en legaten van vermogende Tiele-naren. Regel was eeuwenlang dat jongens na de lagere school bij een leermeester in de leer gingen en zo een vak leerden. Voor meisjes was er een stage in het huishouden waar ze vaak tot hun huwelijk in dienst genomen werden. Overigens leefden jongens en meisjes in het wees-

huis strikt gescheiden. Er werd alleen gezamenlijk gegeten. Aan het eind van de negentiende eeuw komen pedagogen tot de conclusie dat voor wezen het opgroeien in een gezin doorgaans beter is dan een lang verblijf in een weeshuis. Het weeshuis haakt in op deze ontwikkeling. Het neemt voortaan niet alleen wezen in eigen huis op maar laat met name halfwezen bij de overgebleven ouder en draagt dan bij in de kosten. Bij het katholieke volksdeel gebeurde dit al veel langer. Zij waren uitgesloten van het burgerrecht en hadden daardoor geen toegang tot het weeshuis. Los daarvan was voor katholieken het plaatsen van wezen in een instelling met een protestantse signatuur in de achterliggende eeuwen geen optie". Het weeshuis stamt uit 1563, dus nog voordat de stad Tiel formeel overging tot de reformatie. Initiatiefneemster

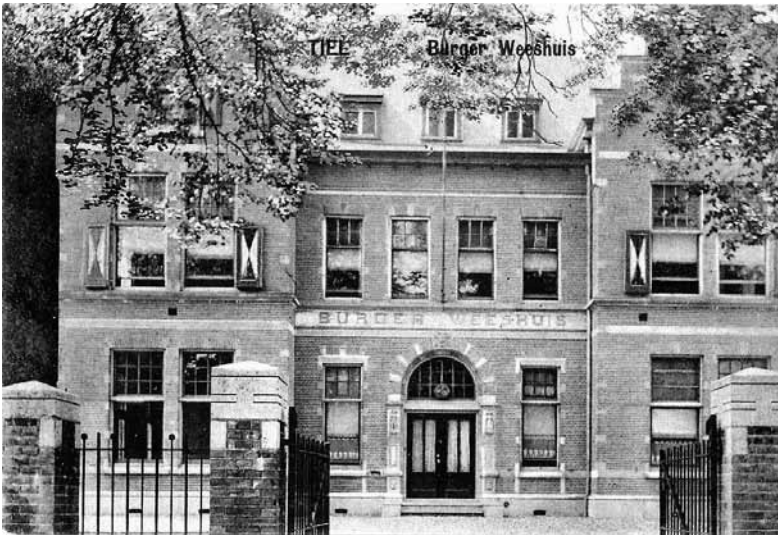
Het voormalige weeshuis op de hoek Ambtmanstraat-Hoogeinde. Op 3 maart 1563 werd de eerste steen gelegd.

Collectie Smit - Kers

de leeftijd waarop je voor je zelf kon zorgen was er een regelmatige uitstroom. De instroom was afhankelijk van het aanbod. Vaak kwamen alle kinderen uit de toen nog vaak grote gezinnen als groep naar het weeshuis. Smit ontdekte dat het aantal wezen doorgaans schommelde rond de vijftien. Met een enkele wees die in de oorlog nog in het weeshuis opgenomen was, heeft de auteur nog contact gehad. Zij verhaalde van een goede materiële verzorging maar miste een stuk warmte en persoonlijke aandacht. Een voor de geschiedenis van Tiel bekende wees was Gijsbert Stout (1806-1881). Hij ontwikkelde en bouwde voor zijn tijd revolutionaire landbouwmachines. Als lid van de Tielse gemeenteraad was hij een vurig pleitbezorger van de aanschaf van een vrijvarende pont. De motorboot die als gevolg hiervan uiteindelijk aangeschaft werd, kreeg zijn naam. Dat het leven in het weeshuis materieel niet slecht was, bewijst Anna van Uden (1887-1991). Zij woonde als halve wees voor 1905 nog in het 'oude' weeshuis en werd bijna 104 jaar. Ook Anna herinnerde zich nog het strenge regiem waaraan zij onderworpen was. Zij mocht haar moeder die vlakbij woonde maar eenmaal in de veertien dagen bezoeken.

en belangrijkste financier was Mechteld Geretz, weduwe van Willem Nijborger. Zij schonk jaarlijks 50 Carolusguldens om de bouw van een weeshuis mogelijk te maken. Het was Claes Vijgh die met Mechteld Nyborger op 3 maart 1563 de eerste steen legde. Het werd gebouwd op de hoek Ambtmanstraat – Hoogeinde. Het gebouw staat er nog steeds en is nu bekend als de onlangs gesloten tapperij 'De Zaak'. Dit gebouw werd in 1905 vervangen door het huidige monumentale Burger Weeshuis aan de Achterweg. Tot in de tweede wereldoorlog heeft dit pand als weeshuis dienst gedaan. Het aantal wezen schommelde sterk. Door het bereiken van

Na de tweede wereldoorlog verloor het gebouw zijn functie als weeshuis. Sindsdien vonden verschillende maatschappelijke instellingen er onderdak, waarvan het UVV de bekendste is. De laatste jaren huurde een zorginstelling het gebouw. Het bestuur van het weeshuis, in het jargon het college van regenten, hoeft niet meer voor de wezen te zorgen. Wat overbleef is naast een fraai monument een forse som geld. Daarmee wordt ieder jaar een groot aantal jeugd-activiteiten ondersteund. Veel meer leest u in het

Een oude ansichtkaart van het huidige weeshuis aan de Achterweg Collectie Smit - Kers

boek dat binnenkort verschijnt. Wanneer ik half augustus met Emile over het boek praat, heeft hij het nog niet in gedrukte vorm gezien. “Maar het wordt een mooi gebonden boek. Het heeft een kloek formaat en wordt in full colour gedrukt. Het niet alleen historisch verantwoord maar ook heel toegankelijk. Ik heb het geschreven voor iedereen die in de historie van de stad of de sociale geschiedenis van Tiel geïnteresseerd is.” De auteur is duidelijk tevreden over de vorm. Dat het met de inhoud wel goed zit, zal iedereen die Smit kent als een van de gerenommeerde kenners van de historie van de stad ongezien beamen. De prijs van het boek is vastgesteld op 15 euro. Het wordt tijdens de feestelijke

bijeenkomst op 20 september in het Regionaal Archief in Tiel gepresenteerd. Bij deze bijeenkomst die om 15.00 uur begint is iedere geïnteresseerde welkom. Wanneer u het boek daar koopt, kunt u het door de auteur laten signeren. Het is na 20 september ook te koop in de plaatselijke boekhandel.

Bronnen

Interview met Emile Smit; Mag ik nog eens in mijn oude weeshuis komen kijken? Artikel in: *De stille miljoenen van het Rivierenland* van Aad Nekeman.

Een van de activiteiten in het jubileumjaar was het opknappen van het graf van het weeshuis op de begraafplaats Ter Navolging. Op 12 augustus 2013 kregen de in dat graf begraven doden een naam. Foto: Jan Bouwhuis

Nog steeds is homosexualiteit een terugkerend onderwerp in de publiciteit. Vaak gaat het dan om feesten, emancipatie, acceptatie en onderdrukking in Nederland en andere delen van de wereld. In Nederland is anders dan in veel andere landen de emancipatie en acceptatie vergevorderd. Maar is dat altijd zo geweest en hoe zat dat in onze regio? Wim Veerman heeft zich tijdens zijn functie als streekarchivaris verdiept in de lokale en regionale homogeschiedenis. Zijn artikel is een bewerking van een eerder verschenen uitgebreider artikel dat als inleiding diende voor de catalogus van de gelijknamige tentoonstelling, welke van juni t/m augustus 2008 gehouden werd in het stadsarchief Tiel.

Grepen uit de geschiedenis van de homoseksualiteit in stad en regio

De “verborgen Betuwe” en sodomieprocessen in Tiel

Door W. Veerman

Als er ergens een ‘zwart gat’ is in de geschiedenis van het Rivierengebied, dan is het wel de geschiedenis van de seksualiteit. Op praktische gronden is daarom een beperkt onderzoek gedaan naar de afgelopen driehonderd jaar. Een probleem was hierbij, dat voor de 19e en 20e eeuw het archief van de rechtbank te Tiel grotendeels verloren is gegaan in de Tweede Wereldoorlog en uiteraard voor de persoonsgegevens over de afgelopen 100 jaar nog niets openbaar is. Er zijn aanwijzingen dat ook hoge personen, zoals de drost van het graafschap Buren en hoge beambten van het graafschap Culemborg in de 30-er jaren van de 18e eeuw betrokken waren bij de toenmalige sodomie- vervolging. En in het ambt van de Neder-Betuwe was tot driemaal toe Cornelis van Laar veroordeeld, omdat deze de zonde van sodomie had gepleegd met varkens en een schaap. Hij werd veroordeeld tot geseling en brandmerken,

met een strop om de hals en verbanning uit de provincie en hij zal zeker niet de enige geweest zijn!

In het rechterlijk archief van Tiel zijn enkele dossiers uit 1751 bewaard gebleven die een beetje een beeld geven van het leven van de homoseksuele Betuwnaar/Tielaenaar. Een vondst daarin is bijvoorbeeld dat er in de stad een tweetal homo-ontmoetingsplaatsen worden genoemd. Een was het huidige Kalverbos, dat in die tijd geheel met bomen was beplant en de ander was naast de Sint Maartenskerk en onderlangs en op de begroeide stadswallen in diezelfde omgeving gelegen. In de tweede helft van 1751 is er een proces tegen de 40-jarige Hendrick van Beckum, alias Henneman, die zich had schuldig gemaakt ‘aan den God tergende en verdoemlijke zonde van sodomie’ en die met deze ‘verfoeijelijke en gruwzame zonde... dit monsterdier, Godes toorn over volk en land

Wim Veerman, de auteur van dit artikel toont een tentoonstellingsstuk van de homotentoonstelling die het RAR in 2008 organiseerde. Het betreft de aankondiging van de lezing van het toenmalige Europarlementslid en latere voorzitter van de PvdA, Ien van den Heuvel over de positie van de homoseksuele vrouwen en mannen in het toenmalige Europa.

Foto Jan Bouwhuis

verwekt'. Hij was in Den Bosch gevangen genomen, nadat hij uit gewetensnood in 1749 uit Tiel vertrokken was, 'omdat hij met de soon van Rieskoten hier op 't veer overvarende, den zelve soon in de voorbroek heeft getast...dat sy doen in de schuyt met haar mannelijkheyd over en weder hebben gespeelt...dat de natuur daarop gevolgt is'. Hij had ook regelmatig contact gehad met een officier Bolhuys, ene Carros, Lucas Segers en Rutger van Munster. Hun seksuele contacten vonden of tegen een muur of tegen een boom of op een bank op het Kalverbos plaats en betroffen voornamelijk 'mastropatie' (zelfbevrediging). De 28-jarige Rutger van Munster verklaarde, dat in de stad algemeen bekend was dat hij, Henneman en

Lucas Zeegers omgang met elkaar hadden. De schepenen Van Lidth de Jeude en Dijkmeester verklaarden 'dat zulk soort van volkje met de neck en veragtinge worden aangesien' en 'dat niemand tegens zoodaane menschen zal willen spreken, veel min haar de hand tot teyken van vriendschap geven en toerijken'. De rechtbank legt ook uit wat huns inziens inhoudt, 'de stomme zonden' of 'mastupratio'. Dat is 'eygen selfs bevlekking, wanneer iemand een geyl of onkuys opzet met zijn eygen handen, door een vrijving zijn zaadt uitschiet of uyt werpt'. Dit werd als minder ernstig beschouwt en niet als sodomie gezien. Rutger wordt dan ook vrijgesproken. Henneman wordt schuldig bevonden aan sodomie. Waaronder men verstaat: 'dat de

sodomitische sonde hierin bestaat, dat in den aarsgat van een ander man, zijn mannelijk lidth heeft ingestookten en zijn zaat door wrijvingh of andere beweegingh door dat aarschat werkelijk in het mannelijk lichaam geschooten heeft’.

Henneman wordt veroordeeld tot de strop om de hals of keel en ‘strengelijk’ aan een paal geseld en gebrandmerkt. Hij gaat voor 30 jaar in het tuchthuis en werd daarna voor de rest van zijn leven verbannen uit de stad en het daarbij behorende rechtsgebied.

Uit 1802 is eveneens een procesdossier bewaard, waaruit blijkt, dat in de herberg van Bart Bokko, de 23-jarige oud-sergeant Johannes Aalders, afkomstig uit Gorinchem, Jans Kannenberg en een fourier Koos van den Berg, met Theodorus Maasbach een borreltje hadden gedronken. Na verloop van tijd had Maasbach aan Aalders gevraagd of die ‘hem een kalen boer wilde slaan’. Het is niet geheel duidelijk wat hiermee wordt bedoeld, maar gezien de omstandigheden mag aangenomen worden dat het een verzoek om seksueel contact betrof. Na nog enige borrels, gaan de twee naar een achterkamertje, waarbij Maasbach de kruk uit de deur haalt. Men hoort luid geschreeuw en de vrouw van Bokko had door het gat van de kruk in de kamer gekeken en daarbij gezien, dat Maasbach voorover geleund op zijn voeten, met beide handen op de vloer stond. En dat inmiddels zijn broek tot op zijn hielen hing. Aalders was daar echter niet van gediend en had Maasbach uitgescholden en klappen gegeven.

Hoe het affiep, blijkt niet uit het dossier. Deze enkele voorbeelden zullen niet veel afwijken van wat volgens publicaties in andere plaatsen (buiten het rivierengebied) voorkwam. Tiel en de Betuwe zijn waarschijnlijk niet ‘zondiger’ geweest dan de rest van Gelderland/Neder-

land, maar men hield het zo lang mogelijk ‘verborgen’! Een positief verhaal over de tolerante houding van de inwoners van het dorp Ingen ten opzichte van een lokale homoseksuele postbode en zijn partner in de 21e eeuw, werd enige jaren geleden beschreven in een boek over dat dorp. Dat Eros de Tielenaars eind 16e, begin 17e eeuw niet onbekend was, wordt in ieder geval onomstotelijk bewezen door een vondst tijdens archeologische opgravingen aan de Tolhuiswal. Daar werd een koperplaatje gevonden met daarin gegraveerd een afbeelding van de legende van Cimon en Pero, die haar uitgehon-gerde vader zoogt met haar eigen borst.

Drie opvallende ‘Betuwse’ homo’s

Zolang de mensheid bestaat, zijn er homo’s geweest. Niemand kan dit nog ontkennen. Een groot aantal daarvan mag gerekend worden tot de categorie van kunstenaars en hoger opgeleide personen. Ook in de Betuwe was dit niet anders. Slechts drie komen er in dit artikel aan de orde, al zullen er ongetwijfeld veel meer zijn geweest.

-Prof. Dr. Med. J(acobus). Schoondermark Jr. Medicus.

Op 19 augustus 1849 werd te Eck en Wiel, gemeente Maurik, Jacobus Schoondermark geboren. Hij was de derde zoon van vader Jacobus, hoofdonderwijzer van de lagere school te Eck en Wiel en geboren te ’s-Hertogenbosch en moeder Dirkje de Rooy, geboren te Maurik. Er zouden hierna nog zeven kinderen volgen. Op 29 augustus 1864 vertrok Jacobus jr. naar Haarlem, waarschijnlijk om te studeren. Van de zes zonen zijn er drie tandarts geworden, waarvan een de eerste tandarts in Tiel werd, twee arts en een notaris. Jacobus jr. volgde tussen 1873

en 1881 en mogelijk langer, studies aan de universiteiten van Amsterdam, Utrecht en Leiden, waar hij ingeschreven stond bij de faculteiten natuurkunde, filosofie en geneeskunde. Het is tot op heden niet duidelijk of hij zijn studies heeft afgerond met een academische titel. In 1882 trouwde hij met Catharina van Loghem, uit welk huwelijk in 1884 een dochter Anna werd geboren. Tot zijn dood op 24 oktober 1915 in Amsterdam, verscheen een reeks boeken en brochures, in totaal 48 titels. In 1897 en 1902 werd hij failliet verklaard. In 1894 gaf hij een boekje uit dat voor het eerst in Nederland voor een menswaardiger behandeling pleit van homoseksuelen. Later werd duidelijk dat hij een Duits werkje had vertaald en onder zijn eigen naam gepubliceerd, iets wat hij naar later bleek wel meer deed. Uiteindelijk kwam hij toch te boek te staan als een soort medische charlatan en werd hij ook beschuldigd van handel in academische titels. Overigens zelf een getrouwde man, verdient hij echter door zijn openheid en inzet voor de acceptatie van homoseksualiteit een betere plaats in de geschiedenis daarvan.

-Mr. Jacob Israël de Haan. Schrijver van homoerotische literatuur.

Op 31 december 1881 werd Jacob Israël de Haan geboren in Smilde. Het gezin verhuisde later naar Zaandam. In 1896 ging hij naar de kweekschool in Haarlem, waar hij in 1900 zijn onderwijzersdiploma behaalde. Hij werd Marxist en lid van de SDAP. Hij was als medewerker verbonden aan het dagblad Het Volk. Terwijl hij les gaf studeerde hij voor het staats-examen en ging naar de universiteit, waar hij rechten studeerde. Al op jeugdige leeftijd kreeg hij homoseksuele gevoelens. Op 10 januari 1901 solliciteerde hij als onderwijzer van School 2 bij

de gemeente Culemborg, waar hij per 1 maart werd benoemd, met een salaris van fl. 44,91 ½ per maand. De Haan woonde in bij Hijman Benjamin Vorst aan de Markt. Deze was voorzitter van de afdeling Culemborg van de Alliance Israélite Universelle, waar De Haan ook lid van werd. Hij was bevriend met de jonge Hessel Sillevis, aan wie hij enkele gedichten heeft gewijd. Al per 1 september 1901 vroeg en kreeg hij eervol ontslag in verband met een aanstelling in Amsterdam. In de door hem geschreven homosadomasochistische roman Pathologieën, dat voor 1908 verscheen, werden Culemborgse ervaringen verwerkt. Hij ging in 1919 als overtuigd Zionist naar Israel. De Haan werd op 30 juni 1924 in Jeruzalem vermoord door een lid van de Joodse paramilitaire organisatie Hagana.

-Franciscus Petrus Adrianus Govers. Couturier.

Op 25 februari 1930 vestigde Adrianus Josephus Govers, geboren in Zeelst en zijn echtgenote Petronella Koppens, zich in Tiel als winkelier in de Waterstraat, komend uit Nijmegen. Als tweede zoon werd op 6 maart 1932 te Tiel Franciscus Petrus Adrianus (Frank) geboren. Er zouden daarna nog een broer en twee zussen geboren worden. Al vanaf zijn jeugd was hij geïnteresseerd in mode en ging later dan ook studeren voor mode-ontwerper. Na in verschillende plaatsen opgeleid te zijn, keerde hij steeds weer terug in zijn geboortestad, totdat hij zich in 1956 in Amsterdam vestigde. Daar had hij op den duur een eigen mode-atelier van internationale allure. Nationale bekendheid kreeg hij door zijn optreden in reclamespots voor het wasmerk Robijn op de televisie. Lokaal werd hij gewaardeerd doordat hij zolang zijn moeder leefde, regelmatig voor haar en de medebewoners in serviceflat De Batouwe een modeshow

van zijn nieuwste modellen organiseerde. Naast zijn modeatelier werd ook een eigen parfumlijn opgezet. Frank Govers was al op jonge leeftijd zich bewust van zijn homoseksualiteit. Hij kreeg een vaste partner aan Uwe Murau, die in 1992 overleed. In 1995 werd zijn door hemzelf geschreven biografie gepubliceerd. Twee jaar later overleed hij in Amsterdam op 14 januari 1997 en werd bij zijn partner op de begraafplaats Zorgvlied ter aarde besteld. Hij stond bekend als ontwerper van sculpturale en decoratieve kleding met een theatrale uitstraling. In Rotterdam is in 2004 een straat naar hem vernoemd.

COC-afdeling Rivierenland/Tiel

In de jongerensociëteit De Spil te Tiel kwam al vanaf 1977 tot 1982 regelmatig een werkgroep

homoseksualiteit bij elkaar. Organisatorisch viel de werkgroep onder de afdeling Nijmegen van het landelijke COC. Op 24 november 1981 werd vanuit deze lokale werkgroep de COC Rivierenland/Tiel opgericht. De georganiseerde activiteiten waren vanuit Tiel vooral gericht op de omgeving, de Tielerwaard, Neder-Betuwe en Maas en Waal. Daarnaast was er een soort dependance in Culemborg, waar maandelijks ontmoetingsavonden werden georganiseerd. De georganiseerde activiteiten waren standaard thema- en soosavonden, voorlichting, films en/of video vertoning, het organiseren van praatgroepen. Incidenteel werden fietstochten georganiseerd en deelgenomen aan plaatselijke manifestaties. Vanaf het begin speelde de gebrekkige huisvesting een grote rol. Noodge-

Frank Govers met zijn moeder tijdens de modeshow in 1991 in serviceflat De Batouwe, opgesteld op de homotentoonstelling 'De verborgen Betuwe'

Foto: Jan Bouwhuis

Roze zaterdag, 28 juni 2008

Foto: Jan Bouwhuis

dwongen werd gebruik gemaakt van bestaande wijkcentra, waarbij echter strakke regels gesteld werden voor de homo's/lesbo's. Deze strakke regels golden niet voor andere gebruikers. Lange tijd werd vooral vanuit het toenmalige Tielse gemeentebestuur formele, bureaucratische argumenten gebruikt om geen onderdak te hoeven verlenen. Desondanks waren de ontwikkelde in- en externe activiteiten een groot succes. Vanaf 1982 sloegen de georganiseerde Franse avonden in het 'homo-café' goed aan en het in hetzelfde jaar optredende Flickercabaret had een grote opkomst. Een jaar later vond een lezing plaats over homohistorie en gelijke behandeling door Rob Tielman, in die tijd voorzitter van het Humanistisch Verbond. Later werd hij de eerste hoogleraar homostudies. Een klapper was ook de lezing van de uit Tiel afkomstige Europarlementariër Ien van

den Heuvel, over de positie van homoseksuele vrouwen en mannen in het toenmalige Europa. En eindelijk kreeg men, weliswaar onder strikte regelgeving, een vaste plaats voor samenkomsten in het wijkgebouw 'De Nieuwe Poort'. Hoe voorzichtig men moest manipuleren om niemand voor het hoofd te stoten, blijkt als men de bestuursnotulen leest, waarin een discussie wordt weergegeven of tijdens het wekelijkse homocafé de gordijnen open of dicht moesten blijven. In 1985 start men met speciale avonden voor jongeren en werd aandacht besteed aan de oudere homo/lesbo, die naar verhouding veel te kampen hadden met aanpassingsproblemen. En hoewel de kerken zich zeer behoudend opstelden, waren de contacten goed, wat resulteerde in een gesprekssamenkomst met als titel "Kerk en Homoseksualiteit". Het volgende jaar ging men op de culturele toer en werd

in de openbare bibliotheek van Geldermalsen een bijeenkomst georganiseerd met als thema 'Homoseksualiteit en literatuur'. In het Tielse streekmuseum opende prof. Rob Tielman een expositie met als thema 'Homoseksualiteit en/ in de kunst'. Het jaar 1987 kan, terugkijkend in de geschiedenis van het COC afdeling Tiel, als een hoogtepunt gezien worden. Met groot succes trad in het begin van het jaar het dames-smartlappen trio "Magnolia" op. De zaal was afgeladen, het was volgens het affiche toen al 'in Tiel te doen'. De blikvanger was echter de door de afdeling op vier locaties in de Betuwe, in Tiel, Buren, Culemborg en Geldermalsen georganiseerde tentoonstelling "All Male". Deze werd geopend door de oud-commissaris van de Koningin in Gelderland, Mr. W.G. Geertsema. Landelijk kreeg het volop aandacht, vooral toen vanuit behoudende kerkelijke kringen nogal wat verzet kwam tegen de ook aanwezige, mannelijke erotische foto's, waarvan er in opdracht van de burgemeester in de tentoonstelling te Geldermalsen twee verwijderd werden. Het rumoer gaf echter ook daarmee heel duidelijk aan waaraan deze afdeling van het COC in het rivierengebied haar bestaansrecht ontleende. Voor het overige waren de exposities een groot succes en werden breed gewaardeerd. In mi-

neur sloot het jaar echter af, want het toenmalige bestuur van het wijkcentrum De Nieuwe Poort zegde de huur op van het homocafé. Tijdens een soosbijeenkomst was in hun ogen de goede naam van het wijkcentrum in diskrediet geraakt, doordat vijf (homoseksuele) mensen vanwege het warme weer buiten zaten. Door dit besluit kwamen de activiteiten op een laag pitje te staan, al gingen de voorlichtingsactiviteiten, het zgn. 'baanproject' in samenwerking met de GGD over aids, gewoon door. In het wijkcentrum Westroyen werd uiteindelijk tijdelijke vervangende huisvesting gevonden, maar met de ingang dan wel aan de achterkant. Tiel kreeg in 1990 veel aandacht van de landelijke media door het aantal 'roze' kandidaten voor de gemeenteraad. Dat aantal oversteeg naar verhouding zelfs dat van de grote steden als Arnhem, Rotterdam, Haarlem en Nijmegen. Maar voor de afdeling trad een periode van grote stilte in. De wekelijkse werd een twee wekelijkse soos en de voornaamste activiteit bleef de voorlichting. De contributie liep terug, doordat het aantal leden afnam. Inmiddels was de soos weer teruggekeerd naar het Wijkcentrum De Nieuwe Poort, maar werd daar voornamelijk door mannen bezocht. Daarnaast trokken veel leden liever naar de grote stad

Foto: Jan Bouwhuis

ROZE ZATERDAG

Op 28 juni 2013 werd in Tiel roze zaterdag gehouden. Deze jaarlijks terugkerende ontmoetingsdag voor homo's, lesbo's en bi's heeft ook als doel de emancipatie en de zichtbaarheid van deze groepen te bevorderen. De dag heeft ook een demonstratief en politiek karakter. Het centrum van Tiel was die dag roze gekleurd. Het bezoekers aantal werd door de media ingeschat op een aantal van tussen de 30- en 40.000 mensen. Organisator was de stichting Organisatie Evenementen Tiel in samenwerking met Hart van Tiel en de afdeling stadspromotie van de gemeente. Initiatiefnemer Jan Roos opende de dag samen met burgemeester De Vreze. Belangrijke gasten waren de toenmalige hoofdredacteur van de Gay-krant Henk Krol, de toenmalige voorzitter van COC Nederland Frank van Dalen en de cultuurminister Ronald Plasterk. Plasterk hield 's middags een toespraak. Het programma bestond onder meer uit diverse podiumoptredens, een gezondheidsplein en een parade met 25 wagens. 's Morgens was er een oecumenische dienst in de Sint Maartenskerk. Het was ondanks het tegenvallende bezoekersaantal een bijzonder geslaagde dag.

Roze zaterdag: Minister Ronald Plasterk houdt een speech.

Foto: Jan Bouwhuis, tekstinzet van Bert Leenders

waar men meer anoniem was. De balans tussen de belangenvertegenwoordiging in de afdeling tussen homo's en lesbo's was steeds meer onder druk komen te staan. Het gebrek aan middelen, nagenoeg geen activiteiten en steeds minder leden zorgden ervoor dat het bestuur besloot de afdeling op te heffen. Enige jaren later werd het archief geschonken aan het Regionaal Archief Rivierenland, zodat latere generaties zich een oordeel kunnen vormen over dit fenomeen in de Betuwse gemeenschap.

De in 2008 door de archiefdienst gehouden tentoonstelling over het verschijnsel homoseksualiteit in de Betuwe werd georganiseerd op verzoek van het lokale comité, dat in dat jaar te Tiel de landelijke 'Rose Zaterdag' organiseerde. Het werd de meest bezochte tentoonstelling van de archiefdienst. Mede veroorzaakt door

onbedoelde extra aandacht van de regionale- en landelijke pers, doordat vanuit de behoudende kerkelijke hoek kritische opmerkingen waren gemaakt.

Roze ontmoetingen

Het wegvallen in 2000 van de ontmoetingsmogelijkheden bij de Tielse COC werd op den duur toch als een gemis ervaren. Vandaar dat in 2011 op initiatief van enkele particulieren op een zondag weer de mogelijkheid is geschapen, dat homo- en biseksuele mannen uit de regio Rivierenland elkaar op sociëteitsniveau kunnen ontmoeten. De bijeenkomsten worden georganiseerd onder het motto 'Roze Ontmoetingen' in het Muziektheater Twentietoe. Deze bijeenkomsten zijn gratis en worden tevoren in de krant aangekondigd.'

De Tiel krijgt een heus cultuurkwartier. Na een lange voorbereidingstijd gaat volgend jaar op het Bleekveld de spade de grond in voor het plan Westluidense Poort. Binnenkort wordt het Bleekveld en de directe omgeving een grote bouwput. Naast een grote ondergrondse parkeergarage, commerciële ruimten en woningen komen daar de belangrijkste culturele instellingen van de stad. Een van die instellingen is het Centrum voor de Kunsten, De Plantage. In de loop van 2016 zal deze belangrijke culturele voorziening voor de stad en de regio zijn decentraal gelegen pand aan de Kleine Plantage 1a verlaten en beginnen aan een nieuwe episode van zijn geschiedenis. Pierre van de Schaaf, oud-directeur van een van de voorlopers lopers van 'De Plantage', de Muziekschool, dook in de geschiedenis van deze belangrijke culturele voorziening.

De geschiedenis van de Tielse muziekschool en Centrum der Kunsten, De Plantage

Door Pierre van der Schaaf

Tiel liep zeker niet voorop

De gemeente Tiel liep niet bepaald voorop toen eind jaren '60 van de vorige eeuw werd besloten een 'muziekschool' op te richten. Vrijwel alle andere Nederlandse gemeenten waren Tiel toen al voorgegaan. Na de Tweede Wereldoorlog had de 'verbreiding van de kunsten tot verheffing des volks' zich als een golf over ons land uitgerold en deze bereikte toen ook Tiel. Dat ging trouwens niet zonder slag of stoot. Niet iedereen in de Tielse gemeenteraad was overtuigd van de noodzaak!

Uiteindelijk opende de Muziekschool voor Tiel en Omstreken in 1970 haar deuren. Als locatie werd gekozen voor het pand van de voormalige metaalwarenfabriek van Velders & Schoots (nu metaalwarenfabriek Latenstein) aan de Kleine Plantage 1a.

Bestuursvorm

Door de deelname van de toenmalige gemeenten Ophemert en Zoelen werd gekozen voor een zogenaamde 'Gemeenschappelijke Rege-

ling' als bestuurlijke vorm. Enige tijd later sloot ook de voormalige gemeente Dreumel zich bij dit intergemeentelijke samenwerkingsverband aan. De keuze voor een gemeenschappelijke regeling voor muziekonderwijs was in Nederlands toen vrij uniek. Veel gemeenten organiseerden het muziekonderwijs via een stichting en beperkten zich tot het verlenen van subsidie en toezicht op afstand. Voordeel hiervan was een grotere beleidsvrijheid voor de organisatie. Nadeel was dat de financiële positie en de rechtspositie van de medewerkers bij een stichtingsvorm zwakker was.

Tot aan het oprichten van de 'Muziekschool voor Tiel en Omstreken' waren de inwoners van Tiel aangewezen op het netwerk van particuliere docenten dat in de zestiger jaren in Tiel was gevestigd.

Voordat de gemeente Tiel besloot tot oprichting van een muziekschool werd onderzoek gedaan naar de gewenste bestuursvorm. Vooral

Het gebouw van De Plantage aan de Kleine Plantage 1a.

Foto: Jan Bouwhuis

de Streekmuziekschool voor Kesteren en Omstreken werd daarbij als voorbeeld gehanteerd. Dat daarnaar werd gekeken was niet vreemd. De Tielse stadsbeiaardier Jan van Alphen vulde daar immers de functie van directeur. Bestuurders van die muziekschool voelden wel wat voor een territoriale uitbreiding, maar Tiel sloeg het aanbod om bij Kesteren aan te sluiten resoluut af. Je bent nu eenmaal centrumgemeente of niet! Tiel koos dus voor het oprichten van een 'eigen muziekschool' met een eigen directeur. De Kesterense muziekschooldirecteur Jan van Alphen voelde wel wat voor een gecombineerd directeurschap in Kesteren en Tiel maar dat was voor de gemeente Tiel geen optie. En toen hem de keus werd voorgelegd, koos Van Alphen na enig dubben uiteindelijk voor het directeurschap van de Tielse Muziekschool. Dat deze keuze niet door iedereen in

Kesteren in dank werd afgenomen mag duidelijk zijn. Het zou de onderlinge verhoudingen nog lang beïnvloeden!

De eerste jaren

Naast muziekonderwijs bood en biedt de Tielse Muziekschool ook balletonderwijs. Voor verschillende gemeenten was dat zeker in die jaren een 'punt van aandacht'. Niet alle politieke stromingen waren (en zijn) van mening dat balletonderwijs voor subsidie in aanmerking kon (kan) komen!

De inhoudelijke basis van de Tielse muziekschool werd gelegd door de inbreng van een aantal particuliere muziek- en dans-/ balletdocenten met hun leerlingen. Pioniers van het eerste uur waren o.a. Frits Hendrich, Ben Kots, Piet van Vlaanderen, Gerrit Bor, Wim Wijnen,

Frits Hendrich en Ben Middeldorp, beiden muziekdocenten van het eerste uur, kregen in 2012 een Koninklijke onderscheiding voor hun verdiensten voor De Plantage en het muziekleven in Tiel. Foto: Jan Bouwhuis

Cor van Meteren en, nadat de gemeente Dreumel was toegetreden, het voormalige wonderkind op accordeon Joke van Maanen-van Heesen en dansdocente Vera Bergman.

Het accent in het muzikale aanbod lag vooral op de toen populaire instrumenten als piano, accordeon, harmonium, elektronisch orgel (toen nog vaak met 'buizen'), gitaar, mandoline en mandola. In de daarop volgende jaren werd het arsenaal sterk uitgebreid en werd met de tijd meegegaan. Dat leidde er toe dat rond de eeuwwisseling aan vrijwel elke vraag naar specifiek instrumentaal muziekonderwijs kon worden voldaan! Overigens was het vinden van docenten voor bepaalde instrumenten in die jaren beslist geen sinecure. Vooral het vinden van leraren voor saxofoon, viool, altviool en cello leverde vaak de nodige problemen op!

Jan van Alphen

Maar in 1970 was er nog maar het prille begin en nadat Jan van Alphen voortvarend te werk was gegaan kreeg de Muziekschool voor Tiel & Omstreken in 1973 de vorm zoals die enkele decennia stand zou houden: met vestigingen in Tiel, Ophemert, Varik, Kerk-Avezaath, Zoelen en, niet te vergeten, Dreumel 'aan de overkant'.

Dreumel had een forse voorsprong op de andere plaatsen: daar was een speciaal voor dat doel gerealiseerd 'muziekgebouw'. Drijvende kracht was Gonnie Hengelmolen die jaren lang de balletlessen zou begeleiden! Overigens kende dat muziekgebouw geen ruimte voor uitvoeringen en dat betekende dat daarvoor moest worden uitgeweken naar een zaalruimte aan het eind van het dorp. En omdat deze, vooral voor

Jan van Alphen was naast de eerste directeur van de Muziekschool ook stadsbeiaardier .

Foto: Jan Bouwhuis

een pianokarretje getild om vervolgens door het hele dorp over straat naar de zaal te worden getransporteerd. Het was een heel eind lopen en het was een warme, zo niet hete, dag. Ongelukkigerwijs ging op het moment van het passeren de lagere school uit. En dat maakte de zaak er voor beide heren niet aangenamer op. In optocht begeleid door joelende leerlingen vervolgden directeur en administrateur, zoals altijd in die dagen in pak en stropdas gekleed, hun weg. Het zou de laatste keer zijn dat zo'n transport op die manier 'in eigen beheer' plaats zou vinden!

feesten (te zien en vooral te ruiken!) bestemde, zaal geen geschikte piano had moest de piano worden overgebracht van het muziekgebouw naar de ruimte waar de jaarlijkse leerlingen-uitvoering plaatsvond. Muziekschool directeur Jan van Alphen was 'een zuinig man' en hij stak geregeld zelf de handen uit de mouwen. Zo vervaardigde hij, van oorsprong meubelmaker, zelf zijn bureau alsook een wandmeubel voor zijn directeurskamer. Overigens beide in huise-lijke stijl!

Dus ook voor zo'n pianotransport draaide hij zijn hand niet om. Samen met de door hem van de Kesterense muziekschool 'meegenomen' administrateur Wim Zaaijer werd de piano in het muziekgebouw met vereende krachten op

Het vinden van een geschikte ruimte voor de jaarlijkse einduitvoeringen, aan het eind van ieder muziekschooljaar, was geen sinecure. Kerken camouflerden weliswaar fouten maar hadden vaak te veel nagalm om geschikt te zijn voor zulke langdurige (harde banken!) en qua opzet feestelijke en wervende bijeenkomsten. Feestzalen hadden het nadeel dat de ruimte vaak te klein was voor de vele belangstellenden. Ook de entourage was niet altijd geschikt. Vaak hing er nog een lucht van verschaald bier en rook van de avond(en) er voor. Menig uitbater in de dorpen vond het toen, ongeacht de vaak zomerse temperaturen, nodig de verwarming aan te zetten. Dit ter verhoging van de drankomzet. De Agnietenhof was eigenlijk 'de zaal bij uitstek' maar daar hing (en hangt) een behoorlijk prijskaartje aan. Bovendien was de akoestiek, zeker tot aan de invoering van het ACS-systeem (dat de nagalm elektronisch verlengt) halfweg de tachtiger jaren, veel 'te droog' om de door amateurs gepresenteerde niet elektronisch versterkte muziek acceptabel te laten klinken.

Henk van den Burg was jarenlang voorzitter van het bestuur van de Muziekschool. Hij overleed op 2 juli 2013. Van de Burgh was 32 jaar actief in de gemeentelijke politiek. Zowel in Zoelen als in Tiel was hij ook wethouder. In Tiel zelfs 16 jaar. Hij kwam uit een rood nest, is de vader van het huidige gemeenteraadslid Piet van den Burg en bepaalde lange tijd het gezicht van de in zijn tijd oppermachtige PvdA in Tiel. Van den Burg was eenvoudig opgeleid en werkte voor dat hij wethouder werd als loketmedewerker op het postkantoor. Hij ontwikkelde zich snel tot een 'politiek dier' met veel invloed. Hij heeft zich gedurende zijn wethouderschap ingezet voor verbetering van de sportaccommodaties en het cultuuraanbod in Tiel. Zo stond hij aan de wieg van sportpark Rauwenhof, het al weer afgebroken openlucht zwembad in Tiel en de nieuwbouw van de bibliotheek. In de reeks West Betuwse Monografieën werd ter gelegenheid van zijn afscheid in 1994 het boek 'Tiel, even omkijken in de tijd' uitgegeven. Ook werd hij toen benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. Oud-burgemeester van Tellingen schetste tijdens de drukbezochte herdenkingsbijeenkomst in de de Sint Maartenskerk in Zoelen de machtige positie van Van den Burg: "Als Van den Burg het niet wilde, gebeurde het in Tiel. niet". Henk van den Burg is 82 jaar geworden.

Bert Leenders

Henk van den Burg dirigeert een blazersensemble tijdens de heropening van de muziekschool in 1984 Foto: Jan Bouwhuis

Van de toehoorders werd overigens het nodige aan zitvlees geveerd: net als elders duurden de einduitvoeringen ook in Tiel vaak vele uren. Zeker in de eerste jaren liepen die uitvoeringen uit tot ware marathonzittingen, soms zelfs tot na middernacht met dan vaak nog maar een handjevol trouwe aanwezigen.

De Tielse Muziekschool kon zich, ook door de grote inzet van Van Alphen, vanaf 1973 verheugen over het bezit van een grote balletzaal annex repetitiezaal voor orkesten en koren en ruimte voor kleinere leerlingenuitvoeringen. Uiteraard was er gedacht aan het multifunctionele gebruik en transpiratiegeuren verdwenen snel dankzij de sterke afzuiginstallatie. Alleen

was er onvoldoende gedacht aan de aanvoer van lucht. Als de afzuiginstallatie hoog aanstond was er een hoge en harde fluittoon hoorbaar. Na enig puzzelen was de oorzaak gevonden: de zaal was zo goed geluid- en luchtdicht ontworpen dat aanvoer van verse lucht alleen door het sleutelgat van de gangdeur plaats kon vinden!

In de pioniersfase was het ook worstelen betreffende het vinden van geschikt instrumentarium. Dankbaar werd er gebruik gemaakt van aanbiedingen en schenkingen van 'supporters' van de Tielse muziekschool. Een voorbeeld van het feit dat niet alles even nieuw was, was dat Piet van Vlaanderen, op weg naar zijn lesloca-

tie in Varik, even bij de leslocatie in Ophemert aanwipte om 'het elektronisch orgel vast aan te zetten'. Dan waren de 'buizen' van dit toen al 'bejaarde instrument' tenminste zodanig op temperatuur dat er, als hij op de terugweg Ophemert aanded, les op kon worden gegeven!

Jan van Alphen was een echte pionier en kort voor de zomer van 1980 nam hij, vermoeid door, zoals hij dat zei 'een voortdurende strijd voor goed muziekonderwijs', afscheid van 'zijn' muziekschool. Hij werd opgevolgd door Pierre van der Schaaf, van huis uit violist, altviolist en dirigent. Slechts kort mocht Van Alphen daarna genieten van zijn pensioen. Begin 1981 overleed hij plotseling.

Voor (bijna) iedereen in de regio gesubsidieerd muziekles

In 1973 konden vrijwel alle inwoners van het

Gelders Rivierengebied gebruik maken van mede door de gemeentelijke financiën goed toegankelijk muziekonderwijs. De beeldende vorming werd op veel kleinere schaal gesubsidieerd. De financiële drempel was daar door de klassikale lesvorm, aanzienlijk lager dan bij het meer individueel en groepsgericht ingerichte instrumentale onderwijs. In het begin van de jaren '70 droegen naast de gemeenten ook de provincie en het rijk bij aan de kosten van het muziekonderwijs. Daarvoor moest wel aan kwaliteitsnormen worden voldaan. Dat betekende o.a. gekwalificeerde docenten en leerplannen. De 'erkende' instellingen stonden onder streng toezicht van de Rijksinspectie Kunstzinnige Vorming. Nagenoeg in het hele land kon gesubsidieerd kunstonderwijs gevolgd worden. Maar net als dat ene dorpje in de verhalen van Asterix was er één uitzondering in dit deel van het Rivierengebied: de gemeente Mau-

Toen Piet van Vlaanderen muziekdocent bij de muziekschool werd, was hij al jarenlang de bezielende leider van de orkesten Manjogita en Akordiona.

Foto: Gerrit Bouwhuis

rik. Inwoners van die gemeente moesten het ‘volle pond’ aan lesgeld betalen. Een financieel goed calculerende ingezetene besloot toen maar met zijn kinderrijke gezin naar Tiel te verhuizen. Pas eind jaren ’80 verleende de gemeente Maurik, op proef, een financiële bijdrage. Het gloedvolle pleidooi dat de toenmalige voorzitter van de Tielse muziekschool, Henk van den Burg en de dito directeur Pierre van der Schaaf in de gemeenteraad, ondersteund door (toen nog) loodzware presentatieapparatuur met videoband hielden, zal hier zeker bij geholpen hebben.

Bonte lappendeken

De gemeentelijke herindeling van 1978 pakte geheel anders uit dan verwacht. De verzorging van het muziekonderwijs in de regio kreeg hierdoor het karakter van een bonte lappendeken. Neerijnen en Buren kregen door de herindeling te maken met twee muziekscholen. Zo vielen Ophemert en Varik onder de Muziekschool uit Tiel en de overige kernen onder de Muziekschool ‘Peter van Anrooij’ in Zaltbommel. Ouders kozen steeds vaker voor de goedkoopste muziekschool. Daarom en omdat ook veel kinderen uit het ‘Peter-van-Anrooij-gebied’ voortgezet onderwijs in Tiel volgden, werd steeds meer voor de muziekschool in Tiel gekozen. Naast de muziekscholen in Tiel en Zaltbommel was ook de streekmuziekschool Kesteren en Omstreken, de Streekmuziekschool Over-Betuwe en de Streekmuziekschool Wychen actief in het gebied van de regio Rivierenland.

Samenwerking lukte maar mondjesmaat

Eind tachtiger jaren was er regelmatig sprake van overleg op zowel gemeentelijk, bestuurlijk als directieniveau om te komen tot een nauwere

samenwerking tussen de verschillende muziekscholen met als belangrijkste doel het harmoniseren van de tarieven en een betere service aan de leerlingen.

Alleen van dat laatste is, begin jaren ’90, uiteindelijk wat terecht gekomen: voor bepaalde zeldzame instrumenten zoals harp en hobo kon gebruik worden gemaakt van een docent van een andere muziekschool. Tijdens het afscheid van Pierre van der Schaaf als tweede directeur van de Muziekschool voor Tiel en Omstreken, oktober 1989, deelde voorzitter Henk van den Burg mee dat de onderhandelingen vruchteloos waren gebleken en dat Tiel als centrumgemeente voor zichzelf koos. Ondanks het feit dat Van den Burg meer ‘sportman’ dan ‘muzikman’ was, had hij hart voor de muziekschool en stond hij, samen met secretaris-penningmeester Jan Jonker, gedurende enkele decennia op de bres voor kwalitatief goed en voor iedereen bereikbaar muziekonderwijs. Enige tijd na het vertrek van Van der Schaaf naar Breda werd Karel Zwart benoemd tot de derde directeur van de muziekschool. Zwart is een echte Tielenaar en heeft naam gemaakt als slagwerker en als lid van de begin zeventiger jaren landelijk befaamde Tielse popgroep ‘The Dream’.

Dansen en tekenen en schilderen

Naast het muziekonderwijs werd er in verschillende plaatsen aandacht besteed aan andere vormen van kunsteducatie: dansen / ballet, tekenen, schilderen, drie dimensionaal werken, fotografie, theater en dergelijke. Balletonderwijs was er, vanuit de muziekscholen, te volgen in verschillende grotere plaatsen in de regio. Daarbij moet worden aangetekend dat gemeenteraden van enkele gemeenten zich om geloofsredenen tegen deze kunstvorm uitspraken. De Muziekschool in Tiel had een zaal die,

*De derde en huidige directeur van De Plantage,
Karel Zwart*

ten opzichte van de faciliteiten in andere plaatsen, gunstig afstak. En dat betekende in de loop der jaren, ‘een bloeiende tak aan de boom met tal van kunstzinnige vruchten’!

De z.g. ‘beeldende vorming’ werd tussen Rijn en Waal verzorgd door de Stichting Kreatieve Vorming (SKV) met de hoofdvestiging in Tiel met aan het roer Rudy van Amersvoort. Van daaruit werden tal van cursussen verzorgd in Beneden-Leeuwen, Culemborg, Tiel en Zaltbommel. De SKV was een typisch product van de ‘woelige zestiger en zeventiger jaren’ met een bestuur waarin de meerderheid werd gevormd door de ‘werknemers’ in casu de docenten! Halfweg de jaren ’80 werden gesprekken geopend tussen het bestuur van deze stichting en de Muziekschool voor Tiel en Omstreken. Daarbij bleek dat de organisatieculturen nogal verschilden. Ook was er het praktische probleem dat de kunstzinnige vorming door dubbeltellingen veel minder leerlingen / cursisten bleek te hebben dan waar bij de start van de fusiebesprekingen van was uitgegaan. Ook het lesjaar was bij de SKV aanmerkelijk korter dan bij de muziekschool. Maar men kwam er toch uit en dat leidde er toe dat de activiteiten van de SKV daarna werden opgenomen in het ‘Cursusprogramma’ van de Muziekschool voor Tiel & Omstreken. De eerste coördinator van de ‘beeldende afdeling’ was Michiel Warbroek, in de regio vooral bekend als industrieel ontwerper bij Daalderop, beeldend kunstenaar en de schepper van de eerste corsowagens! En omdat de vlag de lading inhoudelijk niet meer dekte werd, na de zoveelste verbouwing en uitbreiding begin jaren ’90, de naam gewijzigd in ‘De Plantage’, centrum voor de Kunsten.

Terug naar AF

Sindsdien is er veel veranderd: veel overheden haalden in het laatste decennium van de 20e eeuw de financiële stekker uit de ‘kunsteducatie’: eerst het Rijk, daarna kwam de provincie met een andere (nu ook onder druk staande) financieringsstructuur en tenslotte haakte menige gemeente af. De Muziekscholen ‘Peter van Anrooij’ in Zaltbommel, de Streekmuziekschool Kesteren en Omstreken en de Streekmuziekschool Over-Betuwe bestaan inmiddels niet meer en de Streekmuziekschool in Wychen is fors afgeslankt. Dat laatste geldt ook voor ‘De Plantage’ in Tiel waar binnenkort alleen nog maar leerlingen uit de gemeente Tiel zelf gesubsidieerd kunstonderwijs kunnen volgen. En daarmee is men nu, bijna halfweg het tweede decennium van de 21e eeuw en bijna een halve eeuw na de start van het gesubsidieerde muziekonderwijs in Tiel, weer terug bij AF.

Wij herdenken

Gerard Bonnet

Bij het afscheid van een man als Gerard Bonnet schieten je als vanzelf zoveel dingen te binnen waar Gerard op de een of andere manier mee verbonden was.

Hij was de bekende en eerste longarts te Tiel en hij stichtte in de vijftiger jaren het zo belangrijke consultatiebureau ter bestrijding van tuberculose.

Hij werd algemeen directeur van het ziekenhuis van Tiel.

Hij was de spil in het Tielse Astmafonds en ook buiten zijn vakgebied werd hij steeds belangrijker. Zo richtte hij de toenmalige Sociale Werk-

plaats 'de Jonge Schutskooi' op en had hij lang zitting in het bestuur van de werkplaats.

Hij nam het initiatief tot de stichting 'Vrienden van het Stadsarchief'. Hij beschreef de levens van verschillende huisartsen in deze gemeente, de geschiedenis van de TBS-bestrijding in Tiel en werkte mee aan het Kalendarium van Tiel en er is meer.. Hij werd Officier in de Orde van Oranje Nassau, verkreeg de erepenning van de stad en de erepenning van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.

Wat zullen we Gerard missen bij de Oudheidkamer en de Historische Werkgroep, maar ook op de Groote Sociëteit, bij de Rotary, de Past-Rotary en in de straten van de stad.

Hij zocht rare mensen en situaties op. Daar hield

hij van, daar genóót hij van. Neem bijvoorbeeld die legermedische dokter Guepin te Ommeren, een huisarts van wie wel gezegd wordt dat Anton Coolen er zijn streekroman 'Dorp aan de Rivier' op heeft gebaseerd.

Gerard vertelde op zijn 93ste verjaardag nog uitgebreid en met dat pretlichtje in zijn ogen hoe Guepin altijd een hand vol pillen, 'Kieps' geheten, in zijn zak had en uitstrooide op eenvoudige keukentafels.

Gerard werd, als vanzelfsprekend, Guepins' vriend en vertelde smakelijk over

de vreemde en onvergetelijke ontmoetingen die hij met hem had in het doktershuis 'De Engh' in Ommeren.

Bonnet is scheepsarts geweest. Juist de laatste tijd vertelde hij daar sterke verhalen over.

En of z'n schip nou in New York, Jakarta of in Ghana of Liberia aanlegde, Gerard ging aan wal en zocht vreemde ontmoetingen. Hij genoot er van maar (be)spotte nooit.

Hij geloofde zelfs in de pillen van Guepin.

Daarom hielden we van hem en daarom zullen we hem zo missen in al die clubs en gezelschappen.

Zelfs toen zijn echtgenote Agaath overleden was bleef hij, soms met grote moeite, overeind.

Hij vroeg en kreeg veel van zijn gezin en vrienden.

Hij was een overlever en een zoeker. Een zeeman.

Een scheepsarts, net als Slauerhoff, de bekende en nog steeds geëerde scheepsarts/dichter.

Kijk maar naar een fragment uit 'Zeekoorts':

Ik moet weer op zee gaan, een goed schip en in 't verschiet

Een ster om op aan te sturen, anders verlang ik niet.

Het rukken van 't wiel, 't gekraak van het hout, het zeil ertegen,

Als de dag aanbreekt over grauwe zee, door een mist van regen.

Tiel zal niet meer hetzelfde zijn zonder onze vriend Gerard Bonnet.

Henk van den Hoofdakker

N.B. In deel 6 van het biografisch woordenboek, dat in oktober verschijnt is een lemma aan Gerard Bonnet gewijd.

Wij herdenken

Joop van Wijk

Op 19 mei overleed geheel onverwachts Joop van Wijk. Joop was voor veel mensen die geïnteresseerd zijn in de recente geschiedenis van Tiel een belangrijke vraagbaak.

Meestal kon Joop je direct antwoord geven op vragen over mensen, gebouwen en straten die betrekking hadden op de de achterliggende zeventig jaar.

Joop wist alles van Tiel-Oost waar hij geboren is en lang heeft gewoond en veel contacten onderhield. Een stuk Tielse geschiedenis heeft hij vastgelegd door

in de tachtiger jaren alle straten van Tiel te fotograferen Het resultaat, twee ringbanden vol

contactafdrukken, wordt bij het regionaal archief regelmatig geraadpleegd. Ook het museum heeft veel gebruik gemaakt van de kennis Joop van Wijk.

Joop was een spil binnen de praatgroep van Tiel-Oost die iedere maand informatie uitwisselt en opdiept over de recente Tielse geschiedenis.

Voor de Nieuwe Kroniek schreef hij verschillende bijdragen over aspecten van de lokale historie. Met Joop verliest de Oudheidkamer een trouw lid en een veel geraadpleegde vraagbaak over

het recente Tielse verleden.

Bert Leenders

Een vlooiënklap is een karakteristieke kist uit het Rivierengebied die werd gebruikt om kleinnigheden in op te bergen en die tevens diende om makkelijker in de bedstee te kunnen stappen. Ditmaal haalt Peter er een juweel van een tabakspot uit..

‘Uit de vlooiënklap’ Een zilveren aanwinst voor ons museum

Door Peter Schipper

Het was dertig jaar geleden dat ons museum, toen nog beheerd door de vereniging Oudheidkamer voor Tiel, zijn eerste stuk Tielse zilver aankocht. Het betrof een broodmand, omstreeks 1775 vervaardigd door de Adrianus van Oosterhoudt (1751-1823) ter gelegenheid van de geboorte van stadgenoot Johannes Dijkmeester. Een ‘pillegift’ noemde men een dergelijk geschenk toen, een woord dat afgeleid is van het Latijnse pupillus = onmondig kind, ook wel petekind.

De broodmand werd destijds gekocht met financiële steun van de Vereniging Rembrandt. Bijzonder en verheugend was het dat deze voor kunstminnend Nederland zo belangrijke vereniging ook nu weer aan de basis stond van een recente aanwinst. Voorjaar 2012 kreeg ik van Jeanne van Ammers, zelf verzamelaarster van zilver, een gouden tip. Bij een in zilver gespecialiseerde antiquair was een door Adriaan van Oosterhoudt in 1784 gemaakte zilveren tabaks-

pot te koop. De aankoop vergde een investering van 6800 euro. En dan begint de lange zoektocht naar het benodigde geld. Een half jaar later kon deze, dankzij de medewerking van een aantal fondsen, succesvol worden afgerond en sindsdien staat de aanwinst samen met ander Tiels zilver te pronken in een vitrine in de stijlkamer.

De tabakspot

De tabakspot is uitgevoerd in de toen in de mode zijnde Lodewijk XVI-stijl: het cilindrische model staat op een rand van zich herhalende bladvormen. Het middengedeelte is slechts versierd met enkele holle verticale lijnen en langs de bovenrand loopt een repeterend patroon van cirkels. Het uitbundigst is het dubbelgewelfde deksel, dat versierd is met drie lussen van draperieën, een bladrozet en een urnvormige knop. Je komt deze versieringsmotieven ook tegen aan enkele Tielse huizen, zoals het pand Ambtmanstraat 9 waar eens doktor Hoogen-

boom woonde en verderop op nummer 17 op de deur van het huis van de religieus-sociaal bewogen dames Spiering.

Adriaan van Oosterhoudt

Adrianus van Oosterhoudt werd op 12 november 1751 in Tiel gedoopt als zoon van Daniel van Oosterhoudt en Elisabeth van Mill. Hij trouwde op 23-jarige leeftijd in Drumpt met zijn nicht Johanna van Riemsdijk. Behalve uit zijn zilverwerk haalde Van Oosterhoudt zijn inkomsten uit door hem georganiseerde verlotingen van zilveren voorwerpen. Wezen uit het Tielse weeshuis trokken de prijswinnende loten. Verder dreef hij een rosoliemolen. Zijn broer Dirk was kunstschilder en van diens romantische penseel hangt werk in het Tielse museum.

De maalstroom van de jaren tachtig van de achttiende eeuw, die bol stonden van de tegenstellingen tussen de patriotten en Oranjegezinden, zoog ook Adriaan van Oosterhoudt mee. Samen met zijn broer had hij partij gekozen voor de patriotten. Na de aanhouding van prinses Wilhelmina, echtgenote van stadhouder prins Willem V, bij Goejanverwellesluis (in de

buurt van Gouda) in 1787 vlogen beide partijen elkaar in de haren. Prinsgezinden trokken in Tiel plunderend langs de huizen van patriotten. Van Oosterhoudt had uit voorzorg een jaar eerder zijn zilverwerk buiten de stad gebracht. Na de komst van de Fransen zat hij in 1795-'96 in het stadsbestuur en vervulde hij enige amb-

ten op gewestelijk niveau. Na de revolutionaire omwentelingen van 1798 verloor hij zijn functies. In 1813 viel het doek voor de Fransen. De Oranjes keerden terug en vestigden hun koninklijke dynastie. Adriaan van Oosterhoudt vertrok uit Tiel en overleed op 30 april 1823 in Groesbeek, waar zijn dochter Elisabeth tien dagen eerder ontslapen was.

Bronnen:

- P. Schipper, Tabakspot van Adrianus van Oosterhoudt. in: *Bulletin van de vereniging Rembrandt*, jrg 23 (2013) nr. 1, pp. 31-33
- P. Schipper, *Tielse kunstenaars van weleer*. Tentoonstellingscatalogus Streekmuseum De Grootte Sociëteit, 1981

‘Vrijheid aan de andere oever’ maakt diepe indruk

Diep onder de indruk waren de bezoekers na afloop van de door de Oudheidkamer georganiseerde bijeenkomst op 5 mei 2013 in de Agnietenhof. De documentaire ‘Vrijheid aan de andere oever’ is een knap gemaakte documentaire over drie moedige mannen die heel realistisch vertelden over wat een van hen, Hammie Schobben ‘de mooiste tijd van zijn leven’ noemde.

Er was bewondering voor de drie hoofdrolspelers maar niet minder voor de makers van de film, Wolter Aalders, Jan Bouwhuis, Roemer Daalderop, Ton de Kok en Aad Nekeman. Ook het inleidende voorprogramma werd zeer gewaardeerd. Met enkele foto’s willen we degenen die er niet waren een impressie geven van deze bijzondere middag.

Ruim 700 mensen woonden de bijeenkomst bij. Roemer Daalderop leidde de verschillende onderdelen in en maakte een minidocumentaire voor het voorprogramma. Ook Wolter Aalders leverde met een filmische presentatie een passende en gewaardeerde bijdrage. Tjeerd Vrij interviewt Mevrouw Tomatala en Dilbe Alahmed over hun ervaringen met het begrip vrijheid. Peter Schipper had best wat langer mogen vertellen over het leven tijdens de oorlog in Tiel. Alle medewerkers aan de film, de organisatie en de uitvoering van het programma gingen op de foto. Veel belangstelling voor de extra dikke en in kleur gedrukte special van de Nieuwe Kroniek. De 700 exemplaren waren binnen enkele dagen uitverkocht.

